

Életreform és normalitás az öltözködési reform példáján

NÉMETH REGINA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Munkámban a normalitás, abnormalitás kérdéskörét az életreform témáján belül tárgyalom. Szűkebb értelemben véve az életreformhoz és a női egyenjogúsági törekvésekhez kapcsolódó öltözködési reformot vizsgálom. Először azonban fontosnak tartom, hogy rövid elméleti bevezetőt tegyek, hogy tisztázzam a normalitás és a deviancia viszonyát. Ezután nagyvonalakban felvázolom a huszadik század eleji társadalomképet, a társadalom által elfogadott – normálisnak tartott – életvitelt, majd az életreform „normaszegő” momentumait emelem ki, s az életreform rövid bemutatására is kísérletet teszek. Ezután térek át az öltözködés normális és abnormális momentumaira, az öltözködési reformra, s megítélésére két korabeli folyóirat, *A nő és a társadalom* (1907–1913), valamint *A nő* (1914–1917) számainak felhasználásával. Céloom a korabeli öltözködés, valamint a reformruha bemutatása neves orvosok, művészek véleményén keresztül.

NORMALITÁS, ABNORMALITÁS, DEVIANCIA

KUTATÁSUNK abból a megállapításból indul ki, hogy az ember társas lény. A társadalomban való együttélésnek ugyanakkor vannak feltételei, mégpedig a normák betartása. A normát előírásaként vagy hallgatólagos elvárásaként szokás definiálni, ami meghatározza, hogyan viselkedjen az egyén bizonyos helyzetekben. Így a norma a társadalomban megvalósuló rend biztosításának az eszköze; normák, szabályok, bizonyos keretek kijelölése szükségesek ahhoz, hogy egymás szabadságát ne zavarjuk. A devianciát a norma be nem

tartásaként, normaszegésként, normasértésként értelmezik. A devianciakutatások, melyek 1900 körül kezdődtek, a normaszegő magatartást kóros társadalmi jelenségnek minősítették. Ide sorolták például a bűnözést, a prostitúciót, a családok felbomlását, az öngyilkosságot, az alkoholizmust (*Andorka, Buda és Cseh-Szombathy*, 1974).

Robert K. Merton (1910–2003) definíciós kísérlete szerint minden társadalom kijelöli tagjai számára azon célokat, melyek fontosak az együttéléshez. Ezek a célok egyben a társadalom alapvető értékei, melyekhez eszközök is társulnak. A normák be nem tartását, a társadalmi rend megbomlását anómiának nevezi, amelyre

a nem megfelelő eszközök igénybevétele jellemző (Merton, 2002). Több probléma felmerülhet azonban a normális és az abnormális fogalmak kapcsán, melyekre csak röviden utalnék. Elsősorban elmondhatjuk, hogy a különböző normák (például jogi, erkölcsi) esetében más-más büntetés várható. Másodsorban megállapítható, hogy különböző normarendszerek élnek, a különböző csoportok más-más normákat fogadnak el, s tartanak be. Így az egyes csoportok között egyet nem értés tapasztalható. Ezáltal maga a deviancia is megkérdőjeleződik, hiszen az egyéntől, s a társadalomtól is függ, hogy mit tekint deviánsnak. A minősítési elmélet szerint azonban nem attól válik valaki deviánssá, mert valójában normaszegő, hanem azért, mert deviánsnak minősítik. A megbélyegzés által pedig többnyire fokozódik a deviancia (Andorka, Buda és Cseh-Szombathy, 1974). Harmadrészt releváns kérdés az is, hogy devianciának tekinthető-e az alkalmi normaszegés. Hiszen talán nincs is olyan ember, aki valaha ne lett volna normaszegő. Felmerülhet a kérdés, hogy ilyen értelemben mindenki deviánsnak nevezhető-e (textitKulcsár, 1969).

A normális és a deviáns szó jelentéskörét David Riesman kategorizálásának felhasználásával tovább árnyalom. Az amerikai szociológus az emberek társadalomhoz való viszonyulását a következő három típusba sorolta: beilleszkedők, anómiások és autonómok, s ezeket összeköthetőnek vélem a normális és a deviáns emberek csoportjával. A normálisok közé sorolom a beilleszkedőket, akik tradíciótól irányí-

tottak, a társadalom által elvárt körülményeknek megfelelően cselekszenek. Róluk elmondható, hogy beilleszkedésük könnyedén végbemegy, a társadalomban, a társadalommal élnek. Deviánsnak nevezhetők az anómiások, akikre a Durkheim által meghatározott szabálytalanság, irányítás nélküiség jellemző.

Riesman azonban kiterjeszti a fogalmat a be nem illeszkedőkre, akik nem tudják teljesíteni a társadalmi normákat. Ugyanakkor Riesman elhatárolódik a szó negatív konnotációjától. Emiatt nem is minden esetben sorolhatók az anómiások a deviánsok közé. A harmadik kategóriába az autonómok tartoznak, akik olykor beilleszkednek, máskor nem, bár képesek lennének rá. Általában együttműködőek, de szeretnék megtartani szabadságukat, mindenben ők akarnak dönteni (Riesman, 1996). Úgy gondolom, hogy ez a kategória félúton található a deviancia és a normalitás között, sem egyikhez, sem másikhoz nem sorolható. Mégis mintha mindkettő fölött lenne. Ezzel a definícióval kívánom illetni az életreformereket, vagyis a magyar életreform esetében a gödöllői művészkolónia tagjait.

A TÁRSADALOM ÁLTAL ELFOGADOTT, NORMÁLISNAK NEVEZETT ÉLETFORMA VERSUS ÉLETREFORM

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a 20. század elején milyen általános fejlődési tendenciák figyelhetők meg a magyar társadalom egészében. A „boldog békeidők első évtizedében ha-

talmas méreteket öltött az iparosodás, a termelés, s ezáltal elkezdődött az aktívabb fogyasztás. Rendkívüli erőkert mozgatott meg a hadiipar, illetve a gazdasági és technikai haladás is nagyon jelentős volt. Megindult az urbanizáció, valamint a nők jogaiért való harc, majd megkezdődött a nők munkába állása (Tomka, 2009). Krabbe szerint különböző tempóban, de szinte minden átalakult: a munka világa, az élet- és lakókörülmények, a szociális kapcsolatok, a szabadidős magatartásformák, a táplálkozási szokások, az öltözködés (Krabbe, 2001).

Az élet különböző területeinek átalakulása összefüggött egy új szellemi áramlat kibontakozásával, ugyanis a 19. század végén, valamint a 20. század elején nyert teret az életreform. Az életreform pedagógiai vonatkozásait egy napjainkban is folyó OTKA kutatás vizsgálja, amelynek első eredményeit az utóbbi években publikálták. (Németh, Mikonya és Skiera, 2005; Skiera, Németh és Mikonya, 2006).

Németh András megállapítja, hogy az ipari forradalom, a tömegtermelés, illetve az életszínvonal növekedése veszélyeztette az egyén biológiai, lelki-szellemi létezésének egységét, így új életvezetési stílusok jöttek létre. Ezek folyamányaként beszélhetünk életmódreformról, ami magával hozta például a testkultúrát, az újfajta nevelési elveket (Németh, 2002b. 35. o.). Németh az életreform létrejöttének okaként a gyökértelenné tett nagyvárosi embert is kiemeli, aki eltávolodott a természettől. Ezek hatására bontakoztak ki a különböző reformtörekvések, amelyek próbálták megszüntetni

a gyökértelenség érzését, kapcsolódási pontokat kerestek az őszivel, az eredetivel, a természetessel. A reformközösségek például vidéki kommunák és forradalmi gondolatokat hangoztató diákszövetségek képében öltöttek testet (Németh, 2000; 2002a).

Az életreformról, s a hozzá kapcsolódó társadalmi reformmozgalmakról megállapítható, hogy a tömegkultúrától, a társadalmi normától erőteljesen különbözőek. Lényegük ugyanis nem a megszokott konvenciók gyakorlása, hanem a reform, az önreform, az önnevelés. Az életreform által létrejött csoportosulások nem a kívülről fakadó változásokat helyezték előtérbe, hanem úgy gondolták, hogy a reformokat belülről kell véghezvinni, saját példamutatással, önmagunk, életvitelünk megreformálásával. Így kapcsolódott az életreformhoz az úgynevezett „új spiritualitás”, a teozófia és az antropozófia, vagyis az ember és a természet kapcsolatának újfajta megvalósulása, s ezáltal az egyéni vallásosság (Skiera, 2006. 32. o.). Az életreform a következő területekre terjedt ki: testreform, testnevelési reform, öltözködési reform, társas kapcsolatok reformja, természetgyógyászat, vegetarizmus, nudizmus, antialkoholizmus (Németh, Mikonya és Skiera, 2005; Skiera, Németh és Mikonya, 2006; Farkas, 2008; Krabbe, 1974).

Ezen irányzat hazánkban elsősorban a gödöllői művészek nevéhez köthető, ők váltak a mozgalom első követőivé. Munkásságukról két monográfia jelent meg (Gellér és Keserü, 1987, 1994; Gellér, G. Merva és Óriné, 2003). A Vár Ucca Tizenhét egyik tematikus

száma pedig kifejezetten *Nagy Sándorral* foglalkozik (*Géczi, 1999*). Az életreformerek visszanyúltak a francia felvilágosodás gondolatvilágához, Rousseau-hoz, újra a természet került központi pozícióba, s játszott nagy szerepet a szellemi irányzatokban, ezt például az öltözködés terén is hangsúlyozzuk. A gödöllőiek gondolkodásában is felértékelődött a természet szerepe, ezért vonultak ki, ezért végeztek sok tevékenységet a szabadban (*Szabó, 1999*).

Az életreformot tekinthetjük mozgalomnak, amely szembeszegült az adott társadalmi normákkal. Ilyen értelemben nevezhetők deviánsnak, persze csak akkor, ha feltételezzük, hogy a devianciának létezik a negatívól eltérő értéktartalma is. Jobbnak tartom azonban a riesmani autonómia szó használatát, mert árnyaltabb. Arra mutat rá, hogy a gödöllői művészek valamiféle nemes cél érdekében vonultak ki, azért alakítottak ki saját világot, mert nem akartak betagozódni a kialakuló ipari társadalomba. Nem tekintették értéknek, s követendő mintának például az urbanizációt, s ezt ki is nyilvánították. Természetesen az általános társadalmi normákat betartották, de lényeges elemeket megkérdőjeleztek. Mutatja ezt maga az életreform, mint mozgalom. Érdekes, hogy egyaránt nevezhetők beilleszkedőknek és be nem illeszkedőknek is. Saját világukban ugyanúgy rend uralkodott, de ez a mikrokozmosz, vagyis a gödöllői művésztelep más pilléren állt. A társadalommal is tartották a kapcsolatot, így tevékenységük nem tekinthető teljes elhatárolódás-

nak. Szerveztek ugyanis kiállításokat, írtak folyóiratokba (pl. *Népmívelés, Művészi Ipar*), készítettek grafikákat, vagyis többféleképpen érintkeztek a „nyilvánossággal”, ugyanakkor kivonulásukkal erőteljes társadalomkritikát gyakoroltak.

A gödöllői művészkolónia 1901-ben kezdte bontogatni szárnyait, s egészen 1920-ig, *Körösffői-Kriesch Aladár* – a művésztelep egyik emblematikus figurájának – haláláig fennállt. Ide csoportosultak a kor jelentősebb művészei, gondolkodói családjukkal együtt. A telepen Nagy Sándor megvalósíthatónak tartotta a hétköznapi, a mindenki által művelhető művészetet, alkotófolyamatot, azaz a művészetet kiterjeszhetőnek tartotta.

A gödöllői életközösség a művészetet, az alkotást helyezte munkájuk középpontjába. Ez azonban nemcsak Nagy Sándor és Körösffői személyére volt jellemző, hanem a „nem művész” munkásemberekre is. Magyarázom ezt azzal, hogy a gödöllőiek szövőműhelyében egyszerű emberek (is) tevékenykedtek, de ők is alkotásokat hoztak létre. Gödöllő az a hely volt, ahol egyszerre valósult meg munka, művészet és a közösségképzés, valamint ápolás (*Szabó, 1999*).

A művésztelep fő figurái közé sorolt Nagy Sándor és Körösffői-Kriesch Aladár életmódjukkal, külsejükkel, megjelenésükkel, munkásságukkal kiemelkedtek a tömegből, s hatottak rájuk. A természetességet helyezték középpontba. Külsejüket tekintve a tolsztojánus megjelenés jellemezte őket, a férfiak általában hosszú haját és szakállt viseltek, s a többség saját

tervezésű ruhában, valamint saruban járt. Életmódjuk vonatkozásában a legfontosabb a nagyvárostól való eltávolodás, a rendszeres mozgás, a sport szeretete, valamint az újfajta táplálkozási szokások, például a hústól való tartózkodás volt.

Munkásságuk pedig nem merült ki a képzőművészeti alkotások létrehozásában, hanem a nevelés is közép-pontban állt, mely esetében az önnelvelés és a kollektív nevelés összefonódott. Komolyan érdekelte őket az emberek nemesebbé formálásának lehetősége.

Az életreform elméleti és gyakorlati megvalósulása kapcsán fontos helynek tekinthető a gödöllői művésztelép, természetesen az öltözködés, az öltözködésről vallott gondolataik kifejtése tekintetében is. Éppen ezért a következő fejezetben az életreform által megfelelőnek tartott ruházkodást mutatom be, s a századelő magyar értelmiségének véleményét a korabeli viseletről.

AZ ÉLETREFORMEREK ÉS A „NORMÁLIS” EMBEREK ÖLTÖZKÖDÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSE

Ebben a fejezetben főként a magyarországi öltözködési viszonyokat kívánom tárgyalni, de előtte szükséges megfogalmazni, milyen értelemben beszélhetünk az öltözködés kapcsán normalitásról, illetve devianciáról, valamint fontosnak tartom az öltözködési reform dióhéjban való tárgyalását. A normális öltözködés kifejezés alatt a századelőn elfogadott, a tömeges ruhaviseletet értjük. Természetesen –

mint az orvosok és a művészek véleményéből kiderül – a legtöbb esetben éppen ez a viselet számított abnormálisnak, így a megfogalmazás a szemlélő szemszögéből változhat. A tömeg számára ugyanis az új, a szokatlan válik abnormálissá. Éppen ezért a század eleji viselet a normális, a megszozott, s az új az abnormális. Például a reformruha, amelyet a társadalom csupán távolról, vagy egyáltalán nem ismer.

Karen Ellwanger és Elisabeth Meyer-Renschhausen szerint az öltözködési reform virágzása 1895 és 1910 közé tehető. Először a férfi, majd a női ruhák reformjáról beszélhetünk, melynek okai közé főként orvosi, higiénikus szempontok sorolhatók. A női öltözék radikális reformja figyelhető meg, melynek egyik első és legfontosabb eleme a fűző elvetése. A reformerek szerint ugyanis a fűző korlátozza a nők mozgásbeli szabadságát, amely a korabeli nők körében is kedvelté vált sportok miatt is problematikus, valamint nyomást gyakorol a belső szervekre, ami deformitást eredményezhet. Légzésproblémák is előfordulhatnak, így az orvosok a nők és születendő gyerekeik egészsége érdekében javasolták a fűző száműzését a ruhatárból. Lényeges továbbá a női ruha súlyának csökkentése, s a láb szabaddá tétele. A női öltözék témája különböző diskurzusokat eredményezett, melyekben főként orvosok és művészek vettek részt (*Ellwanger és Meyer-Renschhausen*, 1998. 87–91. o.).

Érdekes adalék az öltözködési reform tárgyalásához, hogy *Samuel Thomas Sömmering* (1755–1830) már 1788-

ban megjelentetett egy művet *Über die Schädlichkeit der Schnürbrüste* címmel, melyben orvosként a fűző káros hatásairól értekezett (Ellwanger és Meyer-Renschhausen, 1998. 88. o.). Azonban Sömmering csupán előfutárnak tekinthető, igazi változásokat csupán a 19. század vége hozott. 1881-ben Angliában megalakult az első ruha-reform egyesület, mely hangsúlyozta, hogy a nők szabadon mozoghassanak, kevesebb súlyt viseljenek, valamint a szépség ne menjen a kényelem rovására (Ellwanger és Meyer-Renschhausen, 1998. 92. o.). A szerzők beszámolnak arról, milyen hatalmas méreteket öltött az öltözködési reform Németországban. Folyóiratok indultak, egyesületeket alapítottak, kiállításokat rendeztek, s konferenciákat tartottak (Ellwanger és Meyer-Renschhausen, 1998. 95. o.).

Borus Judit Coco Chanelről írt cikke hűen ábrázolja azt, hogy milyen viszonyok közepette jelent meg a reformöltözék. *„Képzeljük csak el, hogyan néztek ki a nők a 19. század végén: a derekuk olyan szűkre volt befűzve, hogy alig kaptak levegőt, ruhájuk szintén szorosan a testükre feszült, összenyomva a bordáikat és a gyomrukat, a fűző felett mély dekoltázs vonzotta a férfi tekinteteket, és a szoknya, amely alatt több réteg alsószoknya rejtőzött, a földet separta. Fejükön hatalmas kalapköltemények tollakkal, gyümölcsökkel, csipkével, szalagokkal díszítve. Frizurájuk magasra tornyozva, a súlyos hajfonatokat rengeteg hajtű tartotta korában.”* (Borus, 2007).

Broby-Johansen szerint akadtak olyan hölgyek, akik legalsó bordájukat kioperáltatták, hogy karcsúbb

derékkel mutakozhassanak (Broby-Johansen, 1969. 277. o.). Mivel ezt a gondolkodást és öltözetet sokan kritikával illették, nem meglepő, hogy Berlinben már 1897-ben egylet szerveződött a női viselet jobbítása érdekében (F. Dózsa, 1991a). Broby-Johansen megjegyzi, hogy *„Fokin, a párizsi orosz balett vezetője letétette táncosnőivel a fűzőt. Így került sor 1910-ben a női viselet nagy forradalmára.”* (Broby-Johansen, 1969. 282–283. o.).

A nők emancipációja kapcsán került előtérbe a fűző viselésének helytelensége. F. Dózsa Katalin a következőképpen vélekedik erről: *„A legdühöttebben a „művelt hölgyek” derekát összeszorító fűzőt támadták (joggal!). Egy dr. Craig nevű orvos kimutatta, hogy 100 fiatal hölgy közül 43 a túlságos fűzésből eredő betegségektől pusztul el, a többi pedig egész életén át gyomor-, máj- és lépbajokban szenved. A vastag vászonból készült, fémpántokkal vagy halcsonttal merevített fűző kínzószerszámnak is megfelelt volna, zsinórait pedig olyan szorosra fűzték, hogy az 55-56 cm-es derékbőség szinte átlagos volt a fiatal, karcsú hölgyek körében! Eltorzította a női testet, mert a felesleges hájakat a mellre, hátra, csípőre, farra toltta, azonkívül a nők ösztönösen előredugták a hasukat, hogy a rájuk nehezedő nyomástól kissé megszabaduljanak. Szorította a májat, lépet, gyomrot, szúrta a hasat, összenyomta a méhet – nem véletlen, hogy ellenzői „gyermekelhajtó eszköznek” csúfolták.”* (F. Dózsa, 1989. 69. o.).

Demeter Zsófia mást emel ki, a huszadik század eleji öltözködést rendkívül sokrétűnek nevezi, amit az idő felgyorsulásával, valamint a – már ál-

talunk is említett – technikai fejlődéssel magyaráz. Ez a fejlődés magával hozta a sporteszközök széleskörű elterjedését, ami természetesen az életmódreformmal is összefüggött. A különféle sportok gyakorlásához elengedhetetlen követelmény volt a megfelelő, kényelmes ruhák megalkotása. Demeter az 1887-es évszámot említi a kerékpározás divattá válásaként, melyhez megtervezték és kiviteleztek a buggyos sportnadrágot. „*A sport a hölgyek körében is terjedt: bicikliztek, úsztak, teniszeztek és autóztak. Természetesen mindhez más ruha kellett. A korszakban rengeteg új ruhafajta született: a ruhatípusok sokasága alakult ki. Mászt illett viselni sporthoz, sétára, garden partyra, látogatóba [...].*” (Demeter, 2006). A sportolás témáját még annyival egészíteném ki, hogy Magyarországon elsőként az 1910-es évektől a gödöllői életreformerek síelnek, melyhez szintén speciális ruha kialakítása válik szükségessé. A mindennapi viselkedésben megfigyelhető nagyfokú változását azonban csak a világháború kitörése hozott, amikor a nők a korábban férfifeladatok ellátására kényszerültek.

Rudolf Broby-Johansen a 19. század végi, 20. század eleji divat kapcsán férfias nőkről ír, akik egyenrangúvá akartak válni, szerettek volna tanulni, s dolgozni. „*Az emancipált nő öltözködésében is ki akarta fejezni, hogy más gondja is van, mint a férfikegyeket hajhászni. Azt sem kívánja a férfiaktól, amivel a régi felfogás szerint a »hölgyeknek« tartoznak, hogy némi lenézéssel, de hódolattal bánjanak vele. Az emancipált nő angol kosztüümöt visel, ugyanolyan gyap-*

júszövetből, mint a férfi. A kalap ebben az időben a női emancipáció legfőbb jelvénye, és a nyolcvanas években egészen kiszorítja a fodros főkötőt.” (Broby-Johansen, 1969. 270. o.). A kalap fontosságáról bővebben *A nő* című folyóiratban olvashatunk. (Gilman, 1915. 143–145. o.). Azonban nemcsak a főkötőt hagyják el, hanem a ruha is módosul, egyesek a fűzőről is lemondanak. „*A halcsontos derekat felváltja a világos színű blúz, amelyet cserélni lehet az aljtól függetlenül. Mert nem érik be azzal, hogy a férfiakkal egyforma magasak, mozogni is éppen olyan szabadon akarnak.*” (Broby-Johansen, 1969. 271. o.).

Az életreform körébe sorolható a nők egyenjogúsági törekvése is, ami a 19. század végére, s a 20. század elejére tehető. Ennek eklatáns példája Magyarországon *A nő és a társadalom* című folyóirat, amely 1907-ben felvállalta a nők „ügyét”. Akár az egész feminizmus tárgyalható lenne a normalitás és az abnormalitás szemszögéből, de ez most nem célunk. Vizsgálatunk arra terjed ki, mit gondoltak a századelő női öltözködéséről, a fűző, az uszály, a keskeny cipő viseléséről a kor híres magyar orvosai és művészei. Többek között két jelentős gödöllői művész, Nagy Sándor és *Undi Mariska* gondolatait is idézem.

A női öltözékről gondolkodva a híres anatómus, egyetemi tanár, *Lenhossék Mihály* (1863–1937) három pontban foglalta össze, mit tart abnormalis jelenségnek a századelő női divatját illetően. Először a földig érő szoknyák ellen foglalt állást, ugyanis a ruhanevelő (hosszúságából fakadóan) összehúzza az összes koszt, s a lakásba való

bevitelére esetleges megbetegedésekhez vezethet. Másodszor a fűzőt említi, de nagyon elnéző, hiszen csak abban az esetben tartja károsnak a fűző viselését, ha azt egyébként is karcsú nők hordják. Az ilyen nők alakváltozását már kifejezetten visszataszítónak tartja. A következőt írja: „*A nagyon is karcsú derék ép oly kevéssé szép, mint az aránytalanul kicsiny kéz vagy láb: egyik is, másik is az abnormitás hatását kelti.*” (Lenhossék, 1907. 169. o.). Harmadikként pedig a túl keskeny cipők viselése ellen lép fel, hiszen az ilyen cipők hordása különböző deformitásokat okozhat. Láthatjuk tehát, hogy a társadalom által normálisnak tartott, elfogadott öltözködés abnormális testi elváltozásokhoz vezethet mind a fűző, mind a keskeny cipők viselése következtében.

Tauszk Ferenc (1865–1915), szintén orvos a magas sarkú cipők káros hatásaira, valamint az uszály hordásának negatívumaira hívja fel a figyelmet. A cipő kapcsán főként tartásproblémákra és vándorvese kialakulására utalt. Az uszály kapcsán arra figyelmeztetett, hogy az mások egészségére is károsan hat, gondoljunk csak a por felkeverésére. (Tauszk, 1907. 198. o.).

Telcs Ede (1872–1948), szobrász pedig főként azt pellengérezte ki, hogy a nők már nem természetes szépségük, formájuk szerint öltözködnek. Úgy érzi az ízlés negatív irányba tolódott el, amelyért a férfiakat teszi felelőssé. „*Az ízlés ezen elvadulását azonban nem írom egészen a nők rovására. Ők elvögre olyanok, amilyeneknek a férfiak szeretik őket látni, és viszont. Művészi látásra kell tanítanunk az embereket, hogy ízlé-*

sük megváltozzék.” (Telcs, 1907. 169. o.). Nagyon jelentősnek vélem, hogy Telcs gondolataiban megjelenik a jövőt jobbitó szándék, amelyet a nevelésen keresztül lát megvalósíthatónak.

Mintha Telcs szavaihoz csatlakozna Nagy Sándor (1869–1950), a gödöllői festőművész, amikor nagyon felindultan nyilatkozik a férfiak divatkreáló viselkedéséről. Nagy is a férfiak számlájára írja a nők öltözkének túlkapásait, hiszen szerinte a férfiak diktálják a divatot. „*Amennyiben a nők ruházkodása célszerűtlen, káros és csúnya, vessenek számot azokkal a császárbajuszos férfiakkal, akiknek az ízlésén múlik generációk egészsége, szépsége. A női természet alapvonása, hogy alkalmazkodik a férfi gondolkodásához. Ebből következik, hogy akármilyen groteszk, ostoba, egészségtelen legyen is az a női viselet, mindig pontosan kifejezi ezzel azt, hogy milyen a férfiak átlagízlése. Tehát nem a nők formaízlésihiánya okozza káros és csúnya viselkedésüket, hanem az a ferde gondolkodás, amely a férfiak átlagának agyát eltölti [...]. A vattamellűeknek szép a lábszárakra letolt has, szép a nyakba feltolt mell, szép a hajlíthatatlan darázsderekek, szép egy-egy tendenciózusan kiemelt testrész, szép a pincészinű test, a boglyas kalap, még a kivágott ruhák is szépek ezeknek.*” (Nagy, 1907. 183. o.).

Nagy arra is felhívja a figyelmet, hogy a testet egészében kellene szemlélni, nem kell elveszni a részletekben, s a férfiak formaérzékének kell javulni. Az utóbbi gondolat ismét közel áll Telcs véleményéhez, vagyis a művészi meglátás, az ízlés javítására van szükség.

Undi Mariska (1877–1959) – Nagy

Sándorhoz hasonlóan szintén – Gödöllőn élt, s rendkívül tehetséges tervező volt. Bútorok és játékok mellett ruhákat, sőt reformruhát is tervezett, melyeket népi motívumokkal díszített (F. Dózsa, 1998). Az általa készített reformruhákat hordták a magyar feministák. A művésznő is kritizálta a kor női divatját, s ennek ellenpontjaként ajánlotta a reformruhát. Felvetődik azonban a kérdés, mi is a reformruha. Egy olyan ruhadarab, ami sokkal egészségesebb és könnyebb, mint a korábbiak, s a ruha súlyát a vállra helyezi át. Ez hozzásegít ahhoz, hogy a nők aktív életet éljenek, sportolni, dolgozni tudjanak.

Undi gondolatait a pontosság érdekében szó szerint idézem: *„Minden ruhadarabot, amely a test épségét megbontani merné, feltétlenül el kell vetnünk tehát. A ruhának egyszerűen kísérnie kell a test szép vonalait s azzal – mert igaz alapon nyugszik – okvetlen megállja a kritikát esztétikai szempontból. A célszerűség még kettőt kíván: hogy védje az időjárás viszontagságaitól s hogy emellett ne rójjon túlságos súlyt reá. Ennek a három követelésnek alig van ruha, mely jobban megfelelne, mint a reformruha. Két daraból áll: a felső zubbonyos részből, amely könnyű, lenge szövetből készülhet s magából a köntösből, melynek szövete tömörebb anyag kell hogy legyen. Rendkívül célszerű, hogy ha a zubbony mosható anyag; tisztaság szempontjából nincs ruha, melyet hozzá lehet akkor hasonlítani. Nem szorít seholy; a ruha súlyát a váll tartja s mivel akkor igazán reformruha, ha szövete sohasem súlyos – a váll sem fog nagy terhet hordani. Nagy előnye az is, hogy az alaknak megfelelően szabhatjuk simulóbb-*

ra vagy bővebbre; karcsú alaknak szebb a feszesebb szabás, kistermetű nőknél, ha kissé kövérek, a laza forma. Nem emeli ki annyira soha a felesleget, mint egy teljesen odasimuló blúzós ruha s azáltal, hogy egy vonalban fut le válltól a földig, megnöveli az alakot [...] Ha a reformruha alatt megfelelő szabású alsó ruházatot is hordunk, melynek szintén könnyűnek és melegnek kell lenni, akkor ideális ruhánk van. Nem feszélyez semmi munkánál, egész lelkünkkel abba feledkezhetünk, nem kíván frissítést, alakítást divat szempontjából, mert sohasé divatos, de – mindig divatos.” (Undi, 1908. 26. o.).

A feministák egyesületének elnöke, Schwimmer Rózsa (1877–1948) szintén sokat tett a női öltözködés javítása érdekében: *„Az öltözködésnek emberi alakot megtagadó, testet és vele lelket is ölő mai formája nem egyéb, mint a nő nemi és gazdasági éhségének versenykirkakata [...] A nőmozgalom egyik sarkalatos programmpontja a női öltözködés észszerű és esztétikai megváltoztatása. Mert nemcsak a testi épséget, hanem a szép iránt érzéket is pusztítja a természetes formáknak fittyet hányó női öltözködés.”* (Schwimmer, 1909. 204. o.). Egy történetet is elmesélt, amelyben egy iskolaigazgató az először reformruhában megjelenő tanítónőt rendre utasította. A nemtetszés kiváltásának fő oka pedig az volt, hogy a gyerekek azt gondolhatták, hogy gyermeket vár. (Schwimmer, 1909. 205. o.). Valamint más országok öltözködése szempontjából fontos törvényi szabályozását is ismertette: *„Az új generációt kell az egészség és természetes szépség mindenképp fölé helyezésének megnyerni. De az öltözködésében szülőitől függő gyermek izlését hiába neveljük,*

ha a szülői akaratot nem tudjuk e téren megtörni. S azért nincs más mód, mint a törvényes kényszer [...] Bulgáriában 1904-ben kelt közoktatásügyi rendelet tiltja a fűző viselését és kötelezővé teszi a reformruhát a leánygimnáziumok tanulóinak számára. Romániában 1902. június 1-én kelt közoktatásügyi miniszteri rendelet büntetés terhe mellett tiltja az összes állami leányiskolák tanulóinak a fűző viselését.” (Schwimmer, 1909. 205. o.).

Az alábbiakban ismertetem a reformruha kialakulásának fázisait, illetve azt, hogy egyáltalán milyen attribútumai vannak a megváltozott öltözködésnek. „Amerikában 1874-ben alakítottak egy reformruha-egyesületet, 1888-ban pedig Angliában a Rational Dress Societyt, az Ésszerű Ruha Társaságot. Németországban egy Schultze-Naumburg nevű úr volt a reformruha apostola, aki azt tanácsolta a hölgyeknek, hogy ne csupán a derekuk, de egész testük karcsúságára törekedjenek – megfelelő életmóddal. Elsőnek hirdette meg a vajás kenyeres tízóraiak és habos kakaós uzsonnák idejében, hogy a nők egyenek keveset, viszont sportoljanak többet, és akkor nem lesz szükségük mesterséges karcsúsító segédeszközökre.” (F. Dózsa, 1989. 69. o.).

A női öltözködésről *A nő* című folyóiratban is olvashatunk, de szűkebbre szabott terjedelmi keretek állnak ebben a kérdésben az olvasó rendelkezésére. A folyóirat második számában megjelent egy felhívás, amely szerint 1914. január hó 21-én este 6 órakor a Pesti Lloyd társaság dísztermében Nagy Sándor festőművész *A női ruházat bírálata művészeti szempontból* címmel tart előadást. Szintén ebben a számban egy másik öltözködés-

hez kapcsolódó előadásra is invitálnak: február 10-én a Royal-Szálloda dísztermében Hedwig Buschmann tervező művésznő, a legegyszerűbb vonalú és szabású ruhák feltalálója tart előadást *Die neue Frauentracht* címmel. Utóbbira következő számukban is emlékeztettek, s kifejtették, hogy a művésznő célja nem üzleti, hanem közkinccsé akarja tenni szabási rendszerét, hogy bárki megvalósíthassa azt. Ugyanezen szám *Hazai szemléjében* Nagy Sándor előadásáról is tudósítást adtak, melyben az író kifejtette, hogy a művészek szépérzéke mindig mértékadó. Az 1914-es évfolyam negyedik számában pedig Hedwig Buschmann előadásáról olvashatunk a *Hazai szemlében*. Megtudhatjuk, hogy az előadóterem megtelt, nagyon sokan, s különböző okok miatt érdeklődő emberek voltak kíváncsiak a művésznő előadására. Tulajdonképpen fortélyokat, egyszerű technikákat mutatott be, melynek segítségével gyorsan és könnyen elkészíthetők a ruhadarabok.

Az 1915. évfolyam 11. számában pedig a szoknyákról értekezik az író, melyben kifejti, hogy a kritika mindenre kiterjed. A hosszú szoknyát egészségtelennek, a rövidet ízléstelennek, erkölcstelennek nevezi. Ha sok benne az anyag, akkor pazarolnak a nők, ha kevés, akkor a szabó, illetve a kereskedő kerül pénzügyi tekintetben problematikus léthelyzetbe. Sarkítva ugyan, de a cikk rámutat arra, hogy a férfiak szemszögéből a női öltözködés meglehetősen összetett kérdés, különösen egy olyan időszakban, amelyben a társadalmi elvárások meg-

változnak.

Az 1916. évfolyam első számában bejelentettek egy forradalminak nevezhető változást: Németországban a kalauznőknek bevezetik a nadrágból és blúzból álló egyenruhát, ugyanis abban gyorsabban tudnak mozogni, s nem balesetveszélyes, mint a szoknya. Könnyen belátható, hogy mekkora traumát okozott ez az intézkedés azoknak, akik a szoknyák méretét is kritizálták. Valószínűleg még többen fogadták ellenszenvvel azt, hogy a nők – bár eleinte csak a kalauznők – nadrágot viselhetek.

Láthattuk, milyen fontos kérdés volt a századelőn a női öltözködés, s annak megreformálása. Szükségessé vált, hogy a korabeli egészségtelen, természetellenes öltözködést felváltsa a természetes, amely párhuzamba állítható az életreform fő törekvéseivel.

ÖSSZEGZÉS

A századelő magyar értelmiségi rétegének álláspontját ismertettem főként *A nő és a társadalom* és folytatása, *A nő* című folyóirat cikkeiben normalitás és abnormalitás szempontjából. A művészek és az orvosok felvázolták, milyen abnormális öltözködési szokások jellemezték Magyarországot, s kritikával illették azt. Igyekeztem az életreformerek, valamint a feministák álláspontjának ezzel kapcsolatos észrevételeikre is rávilágítani. A reformruha testesítette meg a 20. század elején a társadalom, a tömeg szempontjából az abnormális, az életreformerek szempontjából viszont a normális öltözködési formát. Utób-

biakkal kapcsolatban fontosnak vélttem, hogy az életreform főbb elemeit ismertessem. Végül Schwimmer gondolatai kapcsán eljutottunk az öltözködés pedagógiai jelentőségéig. Mivel az öltözködés jelentős szerepet játszik az egészség megőrzésében is, ezért a nőmozgalomnak és az életreformnak egyértelműen feladata lett a helyes öltözködésre való nevelés is. Ehhez a következtetéshez nem csupán ízlésbeli megfontolások vezethetnek a századelő öltözéke kapcsán, hanem akár napjaink ruházatának megjavítási szándéka is, amelyek nyomán akár a gyermekek szépérzéke is fejleszthetővé válik.

IRODALOM

Andorka Rudolf, Buda Béla és Cseh-Szombathy László (1974, szerk.): *A deviáns viselkedés szociológiája*, Gondolat, Budapest.

Borus Judit (2007): Coco Chanel: „A divat mulandó, az elegancia örök”, *Rubicon*, 18. 8. sz. 60–62.

Broby-Johansen, R. (1969): *Az öltözködés története*. Gondolat, Budapest.

Demeter Zsófia (2006): Férfi és női szerepek a divat tükrében, *Szabadpart*, 29–30. sz. Online: http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/29/29_tarstud_demeter.htm 2014.10.01.

Ellwanger, K. és Meyer-Renschhausen, E. (1998): Kleidungsreform. In: Kerbs, D. és Reulecke, J. (1998): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880-1933*. Peter Hammer Verlag, Wuppertal. 87–102.

Farkas, R. (2008): Lebensreform in der Donaumonarchie. Personen,

Vereine und Netzwerke, In: Hopfner, Johanna és Németh, András (2008): *Pädagogische und kulturelle Strömungen in der k. u. k. Monarchie, Lebensreform, Herbartianismus und reformpädagogische Bewegungen*. Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. 11–27.

F. Dózsa Katalin (1998): A magyar ruha feltámadása. Népviselet és napi divat a harmincas években. *Rubicon*, 10. 7. sz.

F. Dózsa Katalin (1991a): A női viselet reformja a századfordulón. *Rubicon*, 3. 3. sz. 10.

F. Dózsa Katalin (1989): *Letűnt idők, eltűnt divatok 1867-1945*. Gondolat, Budapest.

F. Dózsa Katalin (1991b): Pesti nő a századfordulón. *Rubicon*, 3. 3. sz. 3.

F. Dózsa Katalin (1991c): Nőkérdés: feminin vagy feminista? *Rubicon*, 3. 3. sz. 4–6.

Géczi János: (1999, szerk.): Nagy Sándor. Tematikus szám: *Vár Ucca Tizenhét*, 7. 2. sz.

Gellér Katalin (2007): Nőkérdés a művészetben: Festőnők a gödöllői művésztelepen. *Rubicon*, 18. 8. sz. 70–71.

Gellér Katalin, G. Merva Mária és Őriné Nagy Cecília (2003, szerk.): *A gödöllői művésztelep 1901-1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő.

Gellér Katalin és Keserü Katalin (1987, szerk.): *A gödöllői művésztelep*. Corvina, Budapest.

Gellér Katalin és Keserü Katalin (1994, szerk.): *A gödöllői művésztelep*. Cégér, Budapest.

Gilman, Ch. P. (1915): A női kalap, *A nő*, 9. sz. 143–145.

Krabbe, W. R. (1974): *Gesellschaftsreform durch Lebensreform. Stukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Krabbe, W. R. (2001): Die Lebensreformbewegungen. In: Buchholz, K., Latocha, R., Peckmann, H. és Wolbert, K. (2001): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben und Kunst um 1900. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt. 25–30.

Kulcsár Kálmán (1969): *Az ember és a társadalmi környezete*. Gondolat, Budapest.

Lenhossék Mihály (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 10. sz.

Merton, Robert (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Osiris, Budapest.

Nagy Sándor (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 11. sz. 133.

Németh András (2000): A reformpedagógia gyermekképe – a szent gyermek mítoszától a gyermeki öntevékenység funkcionális gyakorlatáig, In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2003. 169–184.

Németh András (2002a): A reformpedagógia gyermekképe – a szent gyermek mítoszától a gyermeki öntevékenység funkcionális gyakorlatáig. *Iskolakultúra*, 12. 3. sz. 21–32.

Németh András (2002b): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In: Németh András (2002, szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok, Európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok*, Osiris, Budapest. 25–43.

Németh András, Mikonya Györ-

gy és Skiera, E. (2005) *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat, Budapest.

Riesman, D. (1996): *A magányos tömeg*. Polgár Kiadó, Budapest.

Schwimmer Rózsa (1909): A női ruházat reformja és a politika. *A nő és a társadalom*, 12. sz. 204.

Skiera, E., Németh András és Mikonya György: (2006): *Reformpedagógik und Lebensreform in Mitteleuropa – Ursprünge, Ausprägung und Richtungen, landerspezifische Entwicklungstendenzen*.

Gondolat, Budapest.

Szabó Krisztina Anna (1999): „Az egész élet szigete” – életmód és mentalitás a gödöllői művésztelepen. *Vár Ucca Tizenhét*. 7. 2. sz. 88–151.

Undi S. Mariska (1908): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 2. sz. 26.

Tauszk Ferenc (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 10. sz.

Telcs Ede (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 10. sz.

Tomka Béla (2009): *Európa társadalmi története a 20. században*. Osiris, Budapest.